

Şair/Müşahit Gözüyle Bir Tarihî Vakanın Değerlendirmesi: 1822 Hatay Depremi

Evaluation of a Historical Event from the Eyes of a Poet/Observer: 1822 Hatay Earthquake

Halime ÇAVUŞOĞLU

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Department of Turkish Language and Literature,
Erzurum Technical University, Faculty of Letters,
Erzurum, Türkiye

cavusogluhalime@erzurum.edu.tr

Öz

Geçmişte olduğu gibi bugün de meydana geldiği coğrafyayı ve o coğrafyada yaşayan toplumu derinden etkileyen doğal afetlerden biri olan depremler, geniş Osmanlı coğrafyası üzerinde yer alan pek çok bölgede etkili olmuştur. Bu bölgelerde yer alan çoğu deprem yıkıcı etkileri nedeniyle kayda geçmiştir. Osmanlı coğrafyasındaki yıkıcı depremlerden biri de kaynaklarda son beş yüz yıl içerisinde meydana gelmiş en büyük ve en yıkıcı deprem olarak ifade edilen 1822 yılında Hatay, Halep, Gaziantep, Kilis şehirleri başta olmak üzere pek çok bölge ve şehirde hissedilen ve hasarlar meydana getiren depremdir. Bu depreme dair tarihî belgelerde ve tarihsel süreçte meydana gelen depremlere dair bilimsel makalelerde bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilere ek olarak o dönemde bölgede bulunan yerli ve yabancı devlet adamlarının ve seyahatçilerin gözlemleri de ayrı bir kaynak olarak dikkati çekmektedir. İlgili kaynaklarda sadece depremin zamanına, meydana geldiği bölgeye ve yıkıcılığına değinilmemiş; depremin bölge insanı üzerindeki maddî ve manevî etkilerine de dikkat çekilmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra depremin çok geniş bir coğrafyada Kıbrıs'tan Gazze'ye hatta Karadeniz kıyılarına kadar pek çok sahada hissedildiğine ve bu bölgelerin büyük bir bölümünde ciddi hasarların meydana geldiğine değinilmiştir. Bu çalışmada ele alınacak tarih manzumesi ise 1822 Hatay depremi üzerine kaleme alınmış bir manzumedir. Manzume bu tarihî olaya şair gözüyle bir bakışı aktarmaktadır. Bilimsel kaynaklarda yer alan bilgilerle de örtüşen manzume, depremi bizzat yaşayan şairin bölgedeki insan ve insan üzerindeki etkilerine dair tespitlerini ele alması açısından önemlidir. Çalışmada öncelikle depreme dair tarihî belgelerde, bilimsel kaynaklarda ve dönem seyyah ve devlet adamlarının gözlemlerinde yer alan bilgilere dikkat çekilecek, akabinde manzume üzerine değerlendirmelerle sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nâfi Efendi, Tarih Manzumesi, Doğal Afet, 1822 Hatay Depremi.

Abstract

Earthquakes are one of the natural disasters that deeply affect the geography in which they occur, and the society living in that geography, as in the past, was effective in many regions in the wide Ottoman geography. Most earthquakes in these regions have been recorded due to their devastating effects. One of the devastating earthquakes in the Ottoman land is the earthquake of 1822, which is stated in the sources as the largest and most destructive earthquake to have occurred in the last five hundred years, and was felt and caused damage in many regions and cities, especially in the cities of Hatay, Aleppo, Gaziantep and Kilis. There is information about this earthquake in historical documents and scientific articles about earthquakes that occurred in the historical process. In addition to this information, the observations of local and foreign statesmen and travelers who were in the region at that time also attract attention as a separate source. In the related sources, not only the time of the earthquake, the region where it occurred, and its destructiveness were mentioned; Attention was also drawn to the material and spiritual effects of the earthquake on the people of the region. In addition to this information, it was mentioned that the earthquake was felt in a wide geography, from Cyprus to Gaza and even to the Black Sea coast, and serious damage occurred in most of these regions. The chronogram to be discussed in this study is a poem written on the 1822 Hatay earthquake. The poem conveys a look at this historical event from the poet's perspective. The poem, which overlaps with the information in scientific sources, is important in terms of discussing the observations of the poet, who personally experienced this event, about the people in the region and its effects on people. In the study, first of all, attention will be drawn to the information contained in historical documents, scientific sources, and the observations of travelers and statesmen of the period, and then evaluations will be made on the poem.

Keywords: Nâfi Efendi, chronogram, natural disasters, 1822 Hatay Earthquake.

Geliş Tarihi/Received 26.01.2024

Kabul Tarihi/Accepted 18.04.2024

Yayın Tarihi/Publication Date 21.05.2024

Atıf:

Çavuşoğlu, H. (2024). Şair/Müşahit Gözüyle Bir Tarihî Vakanın Değerlendirmesi: 1822 Hatay Depremi. *Turcology Research*, 80, 292-306.

Cite this article:

Çavuşoğlu, H. (2024). Evaluation of a Historical Event from the Eyes of a Poet/ Observer: 1822 Hatay Earthquake. *Turcology Research*, 292-306.

Giriş

Meydana geldiği coğrafyada yaşayan toplumu derinden etkileyen ve toplum hafızasında yer edinen doğal afetlerden biri olan depremler, tarih boyunca insan yaşamını etkilemiştir. İnsan ve çevresi üzerinde derin izler bırakan bu hadisenin önlenmesi için dünden bugüne meydana gelen depremler ve etkilerinin de ortaya konulması önem arz etmektedir. Yaşadığımız coğrafyanın konumu itibarıyla depremlere maruz kalması kaçınılmazdır. Son dönemlerde meydana gelen depremler ve meydana geldiği bölgede açtığı yaralar da bunun en önemli göstergesidir. Tarih boyunca bu coğrafya üzerinde pek çok yıkıcı depremin meydana geldiği tarihî bilgi, belge ve gözlemlerle ortaya konulmaktadır. Osmanlı coğrafyası içerisinde meydana gelen bu yıkıcı depremlerden bir tanesi de 13 Ağustos 1822 tarihinde Halep ve Antakya civarında meydana gelen ve kapanması zor yaralar açan büyük felakettir. 13 Ağustos 1822 tarihli deprem üzerine o dönem ve sonrasında orada bulunan yerli ve yabancı devlet adamlarının, seyyahların gözlemlerinde ve onların resmî veya özel olarak paylaşmış oldukları belgelerde pek çok bilgi bulunmaktadır. Arşiv belgeleri ve tarih metinlerinde de yer alan bilgiler olayın vahametini gözler önüne sermektedir. Depremin yıkıcılığından, hissedildiği sahanın genişliğine ve toplum üzerindeki etkisine kadar birçok bilginin bulunduğu bu belgelerin yanında çağdaş akademik çalışmalarda da depreme dair veriler bulunmaktadır. Çalışma konusu tarih manzumesine geçmeden önce 13 Ağustos 1822 tarihli deprem hakkında var olan bilgilerden bazılarını aktarmak yerinde olacaktır.

Deprem hakkındaki belgelerde yer alan bilgilerde, daha çok Halep ve Antakya merkezli tespitler yapılmış ve depremin yıkıcılığına dair gözlemlere yer verilmiştir. Bu bilgiler depremin yıkıcılığına, kapsamına ve insan üzerindeki etkilerine dair önemli tespitler içermektedir. O dönemde Halep muhafızı olan Behram Paşa'nın gözlemlerinin yer aldığı Osmanlı arşiv belgelerindeki bilgileri Ekin şu şekilde aktarmaktadır:

“Behram Paşa'ya göre deprem o kadar korkunçtur ki babanın oğlunu, annenin kızını tanıyamayacak derecede büyük kargaşaya neden olmuştur. Deprem olur olmaz vaziyeti anlamak amacıyla emrindeki görevlileri ellerinde meşalelerle şehrin içlerine gönderen Paşa, canlarını kurtarmak için sağa sola kaçışan insanların yarattığı hengâme nedeniyle bunun mümkün olmadığını bildirmektedir.” (2007: 37).

1822 yılında deprem bölgesinde ikamet eden İngiliz elçisi Edward Barker depremin tarihi, saati ve etkilediği alanlara kadar pek çok bilgiyi şöyle aktarmaktadır:

“13 Ağustos 1822'de akşam saat dokuz buçuk civarında Halep, Antakya, İdlip, Reehah, Derkuş, Armanas, paşalığın her köyü ve her bir evi ayrıca Şam ve Mezopotamya'daki bazı kasabalar ve Bağdat'a kadar olan bölge, on veya on iki saniye içinde depremlerle tamamen harap oldu, bölge taş ve moloz yığını haline geldi. En düşük ihtimalle, nüfusun onda biri olan yaklaşık yirmi bin insan hayatını kaybetti ve aynı sayıda insan sakatlandı ya da yaralandı. Şok, Kıbrıs'ın iki mil yakınında denizde o kadar şiddetli hissedildi ki bir geminin karaya oturduğu sanıldı. Gece boyunca çeşitli zamanlarda dolunay ışığını andıran volkanik ateş parlamaları görüldü” (Barker, 1876: 321-322).

Deprem esnasında Antakya'daki Asi Nehri'ne bakan evlerindeyken kendisi ve eşinin de evlerinde mahsur kaldığını ifade eden Barker, enkaz altındaki insanların çığlıklarını ve çaresizliğini anlatırken günün aydınlanması ile birlikte yaşanan bu acı olayın boyutlarının daha çok farkına varıldığını da dile getirir. Barker, Müslümanların, Hristiyanların, Yahudilerin veya putperestlerin farklılıklarını unutarak aynı paydada buluştuğunu belirtir ve kısa süre içerisinde acı gerçekle yüzleştiklerini dile getirir, bu felaketi yaşayanların ruhsal durumlarına dair gözlemlerini aktarır:

“O uzun gecenin korkunç karanlığı, kısa aralıklarla devam eden en şiddetli sarsıntılar, yıkılan duvarların çökmesi, çığlıklar, inlemeler, çekilen acı ve umutsuzluklar tarif edilemezdi. Nihayet sabahın aydınlanması ve güneşin doğuşu, insanların mucizevi bir şekilde kurtuldukları noktadan ayrılmasına izin verdiğinde, son derece etkileyici bir sahne ortaya çıktı. Dua etmeye alışkın olmayan birçok kişinin dizlerinin üzerine çöktüğünü ve yaratıcılarına secde ettiğini, diğerlerinin ise birbirlerinin kollarına koştuğunu görebilirdiniz. Her yüzde bir neşe ve kardeşlik havası vardı.” (Barker, 1876: 328).

“Bu sevinç, yerini en derin acılara bırakmıştı. Evler, arkadaşlar, ebeveynler, çocuklar, kocalar, eşler kaybedilmişti. Ayakta kalanların ayaklarının altında sarsılan toprak, 13 Ağustos'tan 9 Ekim'e kadar süren, elli altı gün ve gece boyunca karanlık bir dönemi canlı tuttu ve geride kalanlar her an yer sarsıldığında son anları olacağından endişesi içerisindeydiler. Çok fazla insan yaralıydı ve kırık kemiklerinden dolayı acı çekmekteydi. Hayatta kalanlar ise ölümlerin defnedilmesiyle tam zamanlı olarak meşguldüler.” (Barker, 1876: 324).

İngiliz seyyah George Robinson, İslam dünyasına dair gözlemlerini aktardığı eserinin Halep şehrini anlattığı bölümde 1822 depreminin şehir üzerindeki etkilerine de değinmiştir:

“Hiçbir şey, 1822'de şehrin büyük bir bölümünü enkaz haline getiren bir depremin her yerde kendini gösteren yıkımının

görüntüsünden daha hüzünlü olamaz. Duvarlarda büyük çatlaklar beliriyor ve sanki bir ipe bağlıymış gibi asılı duran dev taşlar, gelip geçenleri yok etmekle tehdit ediyor gibi görünüyor.” (Robinson, 1837: 295).

Yine 1822’de Halep’te bulunan Fransız elçiliği tercümanı kendi gözlemlerini aktararak felaketin büyüklüğüne dikkat çekmiş, bölgedeki pek çok şehir ve kasabanın tahrip olduğunu ifade etmiştir: *“Lazkiye, İskenderun, Cessa, 50 fersahlık bir alan içindeki bütün kentler, bütün köyler kısmen ya da tamamen yıkıldılar.” (Vogt, 2001: 17).*

Tarih-i Cevdet’te ise depremin yer, zaman ve şiddetine ilişkin bilgilere yer verilmiş, haberin alınmasından sonra yaşanan hüznün derinliğinden bahsedilmiştir: *“Zilhiccenin altıncı gecesini saat üç kararlarında Haleb’de ve Kilis ve Antakiyye ve civarlarında bir şedit zelzele vuku bulmuş, pek çok ebniye münhadim ve pek çok âdem telef olmuş idüğü haberi lede’l-vürud mucib-i ekdar-ı na-mahdud oldu.” (Ahmet Cevdet, 1891: 45).*

1822’de meydana gelen depremin Halep üzerindeki etkilerinin yer aldığı bir başka çalışmada şehrin ve surlarının büyük bir tahribata uğradığına değinilmiştir: *“Şehrin uzun tarihinde daha önce de deprem felaketleri yaşanmıştı; ancak bunların hiçbiri 1822’deki kadar büyük oranda insan kaybına ve maddi hasara yol açmamıştı.” (Eldem; Goffman & Masters, 2003: 71).* *“Şehrin zaten onarım isteyen surları 1822 depremiyle büyük hasar gördü ve bir daha hiç tamir edilmedi.” (Eldem; Goffman & Masters, 2003: 72).*

1822 depreminin son beş yüzyıl içerisinde meydana gelmiş en büyük deprem olduğunu, depremin çok geniş bir alanda hissedildiğini ve çok büyük bir yıkıma neden olduğunu ifade eden tarihsel deprem uzmanı Ambraseys, deprem üzerine pek çok bilgi aktarır:

“Bu deprem, son beş yüzyıl içinde Ölü Deniz Fay Hattı ile Doğu Anadolu Fayı’nın kesişim noktasında meydana gelen en büyük depremdir. Deprem, Karadeniz kıyısından Gazze’ye kadar hissedilmiş ve uzun bir artçı sarsıntı dizisi tarafından takip edilmiştir. Sarsıntı, neredeyse Gaziantep ile Antakya arasındaki bölgeyi ve kuzeybatı Suriye’deki Halep ile Han Şeyhun’u tamamen yok etmiş ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur.” (2009: 633).

Ambraseys, tarihi ve çağdaş bilgilerin ışığında depremde hayatını kaybedenlerin sayısına dair bilgileri de şöyle açıklar:

“Bu depremde ölen toplam insan sayısını belirlemek mümkün değildir. Çağdaş tahminler 30.000 ile 60.000 arasında değişmektedir, ancak daha makul tahminler toplam ölü sayısını 20.000 olduğunu ve bir o kadar da yaralıyı öngörmektedir. Bununla birlikte, iç kanıtlar, yıkımın ve yaşam kaybının oldukça büyük olabileceğini göstermektedir.” (2009: 634).

Yine çağdaş araştırmacılarından Knost ise depremin tarihi, şiddeti meydana geldiği alana ilişkin şu bilgileri verir:

“13 Ağustos 1822’de (Hicri takvime göre 25 Zilkade 1237’de) Suriye’nin kuzeybatısının tamamı merkez üssü Halep’in yaklaşık kırk beş kilometre kuzeyindeki küçük Afrin kasabası yakınında olan, tahmini büyüklüğü yaklaşık 7,4 olan güçlü bir depremle sarsıldı. Bu kasaba depremden özellikle etkilendi ve birçok bina yıkıldı. Çağdaş gözlemciler, şehrin dörtte birinin enkaz halinde olduğunu bildirdi.” (2010: 293).

Yer sarsıntılarının kırk gün devam ettiğini ifade eden Knost, depremin yaz mevsiminde meydana gelmesinin depremin sonuçlarının daha ağır olmasının önüne geçtiğini, depremden kurtulanların ahşap kulübe çadırlarda yaşamaya başladığının bilgisini verir:

“Deprem sıcak bir yaz akşamında, insanların evlerinin damlarında ya da avlularında oturduğu sırada meydana geldi ve pek çok kişi evlerinin altında kalmaktan kurtuldu; aksi takdirde kurbanların sayısı oldukça yüksek olabilirdi... Depremin yarattığı yıkımın yanı sıra belki de daha fazla yıkıcı etkileri olan başka sonuçları da vardı. Toprak, kırk gün boyunca sallanmaya devam etti. Korkmuş olan kent sakinleri evlerini terk etti ve ahşap kulübelere, çadırlara ve bazı durumlarda barınaksız bir şekilde çevredeki bahçelere yerleştiler.” (2010: 294-295).

Çok büyük yıkımın meydana geldiğine dair bir başka bilgide ise yine depremin çok geniş bir sahada hissedildiğine değinilmiş, deprem sonrası tespit edilen yeryüzü çatlaklarına dikkat çekilmiştir:

“Türkoğlu-Antakya segmentinde, 1822 yılında, kuzeyde Karadeniz kıyılarından güneyde Gazze’ye kadar çok geniş bir bölgede hissedilen çok şiddetli yıkıcı bir deprem olmuştur. Depremde Gaziantep’ten Antakya’ya ve Halep’e kadar olan bölgede çok büyük yıkım meydana gelmiştir. Depremde 7000 kişi hayatını yitirmiştir. Deprem Amik Ovası’nda yüzey kırıkları ve sıvılaşmalara neden olmuştur.” (Demirtaş; Erkmen, 2019: 3).

Yukarıdaki bilgilerin ışığında da ifade edilebilir ki 1822 Halep-Antakya depremi yıkım ve kaybı çok büyük olan tarihsel bir depremdir. Bu deprem özelinde yapılan çalışmalarda da buna dikkat çekilmektedir:

“Deprem nedeniyle Halep’te meydana gelen yıkım söz konusu olduğunda binaların çoğu ve birçok cami minareleriyle beraber

yıkıldı şeklinde genel ifadeler kullanılmaktadır. Şehrin neresinde, hangi binaların yıkıldığı hakkında ayrıntılı bir döküme henüz rastlanılmamış olmakla birlikte, merkeze gönderilen raporlardan ve Barker'ın anlattıklarından bazı kısmî gözlemler elde etmek mümkün olabilmektedir. Bu durum, depremden en az Halep kadar etkilenmiş olan Antakya, Ayıntab, Lazkiye, Trablusşam ve Maarratünnuman kentleri için de geçerlidir." (Ekin, 2007:39).

Çalışma konusu olan tarih manzumesi Gaziantep özelinde bir gözlemi içermektedir. Gaziantep'te de yıkıcı etkileri olan deprem üzerine Osmanlı arşivlerinde belgeler bulunmaktadır. Depremin Gaziantep üzerindeki etkileri ise bu belgelerde şu şekilde ifade edilmektedir:

"Bu kulları bâ-berât-ı şerîf-i âlişân idâre-i hizmet-i dizdârlıg ile memûr olduğum medîne-i Ayıntâb kal'asının emr-i muhâfaza ve hizmet-i lâzimesinde tıbk-ı memûriyetim üzre mukîm olub bikazaenillahi ve bikaderihi teâlâ işbu sene-i mübâreke-i zilka'idetü'ş-şerîfesinin yigirmi yedinci gicesi belde-i mezbûrede vukua gelen zelzele-i azîmeden kal'a-i mezkûrede dahi ziyâdesiyle vukua gelüb derûnunda olan büyüüt külliye münhezim ve altında kalan ahâlisinden nice ricâl ve nisâ ve sıbyân helâk ve mecrûh ve nefis-i kal'anın burc u bârûları dahi münhezim ve harâb olmagla bu bâbda idâre-i aliyye ne gûne taalluk buyrulacağı içün ifâde-i hâl lazime-i gerdem-çâker-i yetim olduğuna binâen vukû-ı hâl pâye-i serîr-i a'lâyâ arz ve i'lâm olundu bâkî emr ü fermân der-'adlindir." (BOA, HAT, 534-26272-C).

"... mâh-ı zî'l-kâidetü'ş-şerîfenin yigirmi yedinci gicesi sâ'at iki buçukda bikazaenillâhi teâlâ beldemiz Ayıntab'da bir zelzele-i azîme vukûa gelüb nice cevâmi ve mesâcid-i şerîfe ve minâre ve medrese-i münîfeler ve büyüüt beldede katı külliyyetle münhezim ve altında kalmış olan nice nice ricâl ve nisâ ve sıbyan helâk ve niceleri dahi mecrûh olub bâkî ebniye büyüüt dahi şakka şakka olduğundan kâbil-i süknâ olmamagla ahâlî ve neferâ kulları taşra hurûc ve hayme-nişîn olub kal'a ise hâneleri ve burûc u bârûları bütün bütün münhezim ve harâbe ve ahâlîsinden katı külliyyetlisi helâk mecrûh olub ..." (BOA, HAT, 534-26272-D).

Şehrin yerleşim yerlerinin ve şehir halkının içinde bulunduğu durumun zikredildiği bu tarihi belgelere ek olarak deprem sonrası yaşananlara dair de bilgiler bulunmaktadır:

"Neredeyse yılın en sıcak döneminde gömülemeyen çok sayıdaki ceset çevreye koku ve öldürücü mikroplar yaydığından şehrin sakinleri mal ve mülklerini kurtarma ümidi olmaksızın isteksiz bir şekilde ikamet ettikleri yerleri terk ve başka yerlere göç etmeye mecbur kalmıştı." (Ekin, 2007: 44).

Depreme ilişkin verilen bilgilerde iki buçuk yıl boyunca artçı sarsıntıların devam ettiği ifade edilirken Gaziantep ili özelinde depremin etkilerinin net bir şekilde tespit edilemediği belirtilmektedir:

"13 Ağustos 1822 depremi son 500 yılda bu bölgenin en şiddetli depremidir. Deprem, kuzeyde Karadeniz kıyılarından güneyde Gazze'ye kadar geniş bir alanda hissedilmiştir. Artçı şoklar 2,5 yıl sürmüştür. Gaziantep'ten Antakya'ya ve Halep'e kadar olan tüm bölge tamamıyla yıkılmıştır... Ana şok Halep, Antakya ve Gaziantep'te evlerin hemen hemen tamamının yıkımına, çok sayıda insan kaybına neden oldu. Cami, medreseler, eski şatolar ve çevresindeki köyler büyük can kaybıyla birlikte yıkıldı. Geride kalanlar depremden sonra uzun süre açık alanlarda bekleştir." (Ersoy, 2009: 16).

"Depremde ölenlerin toplam sayısını bilme olanağı yoktur. 30000 ile 60000 arasında değişmektedir. En akılcı tahminler 20000 dolayında ölü ve çok sayıda yaralının olduğu bilançolardır. Örneğin Gaziantep'te deprem etkileri iyi bilinmez. Fakat depremden sonra çok sayıda miras konusu ortaya çıkmıştır. Bu, kayıpların fazla olduğunun kanıtıdır." (Ersoy, 2009: 17).

Aktarılan belgeler ve ilgili çalışmalardan hareketle, depremin Gaziantep ve civarını da çok derinden etkilediği tarihsel bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tarihsel ve bilimsel gerçeklikleri destekler nitelikte kaleme alınmış olan çalışma konusu manzumede, yaşananlar şairane bir üslupla dile getirilmekte, depremin insan ve çevresi üzerindeki etkilerine şair gözüyle dikkat çekilmektedir.

Manzume Üzerine Değerlendirmeler

Doğumlara, ölümlere, evlilik ve düğünlere, saray, han, hamam, cami, medrese, çeşme gibi binaların inşası ve onarımına, mansip ve tayinlere, savaş ve kazanılan zaferlere, sosyal ve siyasi hadiseler, doğal afetlere ebcet hesabı vasıtasıyla düşülen tarihleri barındıran edebi türler, tarih manzumeleri olarak adlandırılır. Bu sayılan konu başlıklarının dışında şairin tercihiyle bağlı olarak hayata dair herhangi bir konuya (birinin sakal bırakması, bir kedinin ölümü gibi) tarih düşülebilir. Bir edebî sanat olarak değerlendirilen tarih düşürme bu sanatı icra edebilecek maharetli sanatkâr elinde şekillenir ve maksadına ulaşır. Tarih düşürme sanatını icra eden şairlerden birisi de 19. yüzyıl divan şairlerinden Nâfi'dir. Divan'ında, şahit olduğu sosyal ve siyasi meselelerden sıradan olaylara kadar pek çok konuya tarih düşen şair, tarihi önemi haiz birçok konuyu da kayda alarak bir nevi unutulmasına engel olmuş, bu olayları şair gözüyle bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu manzumelerden biri de

Divan'ındaki yetmiş adet tarih manzumesinden biri olan "Otuz Yeddi Târihinde Haleb ve Etrâfında Vâki' Olan Zelzele-i 'Azîme Ayıntabda Dahî Vâki' Olmanın Anın Târihidir." başlıklı manzumedir.

Otuz yedi beyitten oluşan manzume şekil özellikleri dikkate alındığında kaside nazım şeklinin özelliklerini taşımaktadır. Klasik kaside nazım şeklinin nesîb/teşbîb, medhiye, fahiye bölümlerini barındırmayan manzume, tevhid bölümü ile başlar. Maksûd ya da maksad olarak isimlendirilebilecek olan asıl bölümle devam eder ve klasik kaside nazım şeklinin temel bölümlerinden olan dua bölümü ile de son bulur. Tematik olarak tarihî ve sosyolojik bir konu etrafında yazılan manzumenin şekil olarak böyle bir özellik taşıması da ayrıca ele alınması gereken önemli bir mevzudur. Zira kasideler temel olarak övgü maksadıyla kaleme alınan manzumeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

"Kaside denince akla gelen ilk şey övgüdür (medhiye). Bu, zamanla kaside ve medhiye kavramlarının yakınlaşmasına sebep olmuş ve kasidelerde asıl konunun işlendiği bölüm "medhiye" olarak adlandırılmıştır. Ancak övgü amacı gütmeyen, beyit sayısı ve kafiye düzeni kasideyle aynı olan şiirler de divanlarda "kasâid" bölümlerinde yer almıştır. Bu tür kasideler, yaygın olanın dışında, mesneviye benzeyen ve çoğu didaktik şiirlerdir. Genellikle maksûd ve duâ bölümlerinden oluşan bu kasidelerden bazıları müstakil bir eser sayılabilecek niteliktedir." (Çakıcı, 2021: 194-195).

Bu noktada kasidelerde işlenen konuya ve kasidenin tertip şekline odaklanmak yerinde olacaktır. Bir tarih manzumesi olan eser, matla ve makta beyitleri bulunan bir kaside olarak karşımıza çıkmaktadır.

Manzumenin 1-8. beyitleri arasındaki bölüm, işlenen konu münasebetiyle tevhid olarak değerlendirilmelidir. Allah'ın varlığının, birliğinin, yüceliğinin anlatıldığı bu bölümün ilk beytinde Allah'ın Kâdir, Kayyûm, Azîz, Vehhâb, Kâbız, Bâsîr, Zül-Batş, Kavi, Tevvâb isimleri zikredilmiştir ve akabindeki beyitlerde de Allah'ın kuvveti, kudreti, lütuf ve kahrına değinilmiştir. Yedinci beyitte Allah'ın bir vesile ile kullarını imtihan edeceği, bir alametle onları korkutacağı ifade edilirken aslında kulların başına gelenlerin Hakk'ın hükmünün icrası olduğuna dikkat çekilmiştir.

*"Hükmi bir emre ta'alluk idicek 'âlemde
İder elbette anî hûkmünü icrâ icâb" (B.7)*

(O'nun hükmü alemde bir emre taalluk edince elbette O'nun hükmünü icra etmek icap eder.)

Aynı zamanda bu ifadelerle maksûd bölümüne geçmeden önce kulların başına gelenlerin Allah'ın izni ve iradesiyle gerçekleştiği gerçeğine atıfta bulunulmuştur. Tevhid niteliğindeki bu giriş bölümü manzumenin dokuzuncu beyti olan girizgâh beyti ile asıl bölüme bağlanmıştır.

"Ya'ni ez-cümle bu nev-sâl-i pür-endûh içre

N'oldı izn-i Hağ ile diñle bu şehri-i 'Ayntâb" (B.9)

(Tıpkı bu hüznü yıl içerisinde Allah'ın izniyle Gaziantep şehrine olanlar gibi. Bu şehre ne olduğuna kulak ver.)

Bu beyitte yani ifadesiyle aslında yukarıdaki sekiz beyitte anlatılanların bir örneği olarak Gaziantep şehrinde meydana gelen felaket ve etkilerinin manzum olarak aktarımına başlanmıştır. Şair, "ya'ni, ez-cümle, n'oldı, dinle" ifadelerini de kullanarak metne bir konuşma havası katmış ve birebir şahit olduğu felakete dikkat çekmiştir.

Manzumenin 10-29. beyitleri arası asıl konunun işlendiği, maksûd/maksad bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölüm, bu felakete şahit olan bir şairin gözlemlerinin birincil ağızdan aktarılması bakımından önemlidir. Özellikle onuncu ve yirmi üçüncü beyitler, yukarıda verilen tarihsel bilgilerle bire bir örtüşmekte depremin saati ve hissedildiği bölgeye dair bilgiler barındırmaktadır. Onuncu beyitte şair ilk olarak felaketin zamanına dikkat çekmiştir. İnsanlar bu afete, çarşamba gecesi saat iki buçukta, kimisi uyanık kimisi de uyku halinde iken yakalanmıştır.

"Erba'a gicesi sa'at iki buçukda hemân

Kimi bî-dâr idi halkın kimisi de der-ğ'âb" (B. 10)

(Dördüncü gece (çarşamba gecesi) yaklaşık saat iki buçukta Gaziantep halkının kimi uykuda idi kimisi de uyanık idi.)

Manzume ile kaynaklarda verilen bilgi karşılaştırıldığında, manzumede ifade edilenlerin tarihsel gerçeklikle bire bir uyduğu görülmektedir. Kaynaklarda da ifade edildiği gibi deprem gece saatlerinde meydana gelmiştir. Fakat kaynaklarda giriş bölümünde de zikredildiği gibi tam tarih ile ilgili farklı görüşler vardır. Zira kimi kaynaklarda depremin zilkadenin 26. gecesi meydana geldiği kimi kaynaklarda ise zilkadenin 27. gecesi meydana geldiği ifade edilmektedir. Bu farkın takvim-saat farkından kaynaklandığını belirten Ekin, bu duruma ilişkin şöyle bir açıklamada bulunur:

"Geleneksel saate göre günün başlangıcı göz önüne alındığında bütün sorun çözüme kavuşmaktadır. Alaturka saat olarak da bilinen geleneksel saatte (ezanî saat, gurubî saat) gün, güneşin batışıyla başlar ve bir sonraki güneş batışına değin sürer. Bir günü oluşturan iki güneş batışı arasındaki zaman dilimi iki adet 12 saate ayrılır. Güneşin batışı yıl içinde sürekli değiştiğinden

saatlerin günbegün ayarlanması gerekir ve ifade edilen saat kesin değil yaklaşıktır. Bu durumda belgelerde geçen 26 Zilkade 1237 tarihinin 13 Ağustos 1822'ye denk geldiği ortaya çıkmaktadır. Güneş Halep'te 13 Ağustos'ta yaklaşık olarak 18.40'ta batmaktadır ve belgelerin tümünde alaturka saate göre gece saat 3 raddelerinde depremin olduğu belirtilmektedir. Bu da Barker'in ifadesine paralel olarak depremin 22.00-22.30 sıralarında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır." (2007: 35-36).

Onuncu beyitte depremin saatine ilişkin tarihsel kaynaklarla örtüşen bilgiler veren şair, yirmi üçüncü beyitte de depremin hissedildiği alana dikkat çekmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Halep ve Antakya'da yoğun olarak hissedilen deprem civar illerde de hissedilmiş fakat kaynaklarda bu bölgelerdeki yıkım ve ölümlere ilişkin net bir bilgi paylaşılmamıştır. Şair de sadece depremin, yaşadığı şehir olan Gaziantep'i değil civar şehirleri de etkilediği ve buraları da harabeye çevirdiğini şu beyitle ifade etmiştir:

"Yalnız belde-i 'Ayntāba degildir bu keder

Şehr-i Antākiye Killiz Haleb oldur yebāb" (B. 23)

(Bu keder sadece Gaziantep beldesine değil, (bu depremlerle) Antakya, Kilis, Halep de harap oldu.)

Tarihsel bilgilerle örtüşen bilgiler, manzumenin bir yönünü oluştururken manzumenin büyük bir bölümü depremin oluş şekline, insan ve çevre üzerindeki etkilerine yöneliktir. Depremi yaşayan biri olarak şairin, gözlemleri ve bunları aktarış şekli oldukça etkilidir. Şairane bir üslubun hâkim olduğu bu bölümde, felaketin sosyolojik ve psikolojik boyutu da açık bir şekilde ortaya çıkmakta, depremin tarihsel kaynaklarda da yer yer ifade edilen insani boyutu okuyucunun dikkatine sunulmaktadır.

On ikinci beyitte depremin Huda'nın bir gazabı olduğunu belirten şair, depremin insanlar üzerindeki etkisine dikkat çekerek insanların yaşadığı korku, dehşet ve şaşkınlığı aktarmıştır. Zira deprem o kadar şiddetli olmuştur ki yeryüzündeki bütün varlıklar tıpkı sel suyunun üzerindeki hava kabarcıkları gibi oradan oraya savrulmuştur:

"Muẓtarib oldı bu ecrām u zemīn bi'l-cümle

Nitekim seyl-i revān içre olan cām-ı ḥabāb" (B. 11)

(Yerde ve gökteki canlı-cansız bütün varlıklar coşkun akan sel suyunun üzerindeki hava kabarcıkları gibi çirpınıp durdu.)

"Ġazab-ı ḥavf-ı Hudāyı göricek ḥavfindan

Oldılar vālih ü ḥayrān ḫamu şeyḫ u şebāb" (B. 12)

(Hüda'nın gazabına uğrama korkusuyla genç-yaşlı herkes, şaşırıp kaldı.)

Kentin binaları, evleri harabeye dönmüş; köyleri, kasabaları yıkılmaya yüz tutmuştur. Harabeye dönen kentte ahalinin yerini, baykuş ve kargalar almıştır:

"Hedm olub bir niçe ma' mūreleri 'Ayntabū

Niçe biñ ḥāneleri oldı ber-endāz-ı ḥarāb" (B. 13)

(Gaziantep'in nice bayındır yapıları yıkıldı, nice yapıları ise kullanılamaz hale geldi.)

"Niçe ma' mūr ḫurā oldı ḥarābe-müşrif

Ḫondı dihḫān yerine ḫāife-i būm u ḡurāb" (B. 14)

(Nice mamur köy harabeye döndü, ahalinin yerini baykuşlar ve kargalar aldı.)

Mescitler, medreseler virane olmuş, minareler sanki dehşete kapılmış bir ejderhanın kanatlanması gibi başını taştan taş vurmıştır. Nice evler, köşkler yerle bir olmuş, hatta iki bin yıldır ayakta duran tarihi kale bile hisn-ı gurāb ya da kal'atū'l-gurāb olarak adlandırılan karga kalesi (kaynaklarda Kilis Kalesi için bu isim kullanılır¹) gibi harabeye dönmüştür ya da gurāb kelimesinin tevriyeli kullanıldığı düşünüldüğünde kale, kargalara ev sahibi olmuştur:

"Daḫı çok mescid ile medrese vīrān oldı

Ḫaldı cāyında anıñ var ise şimdi miḫrāb" (B. 18)

(Çok mescit ve medrese dahi viran oldu, geriye sadece var ise mihrapları kaldı.)

"İki biñ sāl ḫuran ḫışn-ı ḫaşn-i ḫal'a

Hedm olub cümle esāsıyla mişāl-i gurāb" (B.19)

(İki bin yıldır ayakta duran sapsağlam kale (Karga Kalesi), karga yuvası gibi temelinden yıkıldı.)

¹ <http://www.kilis.gov.tr/kurumlar/kilis.gov.tr/DigerDosyalar/Tarihce/kiliste-16yyda-iktisadi-ve-sosyal-hayat.pdf> E.T.: 17.10.2023

“Çok mināre çaluben başını taşdan taşā

Şanki bir ejder-i medhūş iderdi pertāb” (B. 20)

(Çok minare, başını taştan taşā vurup sanki dehşete kapılmış bir ejderha gibi yerinden oynadı.)

“Niçe biñ hānelerin geçdi zemīne saķfi

Ber-hevā oldı niçe kaşr da mānend-i seħāb” (B. 21)

(Nice evlerin çatıları yerle bir oldu, nice köşkün başını (toz) bulutlar(ı) sardı.)

Genç yaşlı pek çok insan enkaz altında kalmış, geride kalanların da hüzünlerinden ciğerleri dağlanmış. Manevi kayıpların yanı sıra olayın maddi boyutları da vardır. Tıpkı şair gibi depremi yaşayan herkes, malını mülkünü kaybetmiş ellerinde avuçlarında hiçbir şey kalmamıştır:

“Hāb-ı nāzı niçe meh-pāre-i nāzik bedenīñ

Ol şeb-i fire vū tār içre olub zār-i turāb” (B. 15)

(Nice nazik bedenli ay parçaları, naz uykusundayken o karanlık gecede toprağın altına geçti.)

“Tābiş-i āteş-i kaħr u ğazabı Mevlānıñ

Ciğerin eyledi çok kimseniñ ol şebde kebāb” (B. 16)

(O gece, Mevla'nın kahır ve gazap ateşinin alevi çok kimsenin ciğerini kebab eyledi.)

“Kaldı şıfrū'l-yed üşüb içre niçe şāhib-i māl

Şol günehkār gibi kim ‘arz olunub aña hesāb” (B. 22)

(Nice varlık sahiplerinin elleri, mahşer günü kendisine hesap sorulan bir günahkār gibi boş kaldı.)

Her şeyini kaybeden bu insanların sığınacak yerleri kalmamış, yukarıda depreme ilişkin kaynaklarda da ifade edildiği üzere bu felakete uğramış insanların kimisi çadırlara sığınmış kimisi de memleketlerinden göç etmiştir:

“Münhedim oldı ‘imāretleri ol beldenīñ

Kalmadı hiç ahālīsine merci‘le me‘āb” (B. 24)

(O beldenin bütün imaretleri harap oldu, ahalinin sığınacağı hiçbir yer kalmadı.)

“Kimisi eyleyüb eṭrāf ile naşb-ı hıyām

Kimisi de idüben şayf u şitā içre şitāb” (B. 25)

(Kimisi etrafa çadırlar kurdu kimisi de yaz kış demeden orayı terk etti.)

Hiç kimsede sabır ve sükûnet bırakmayan bu olay, şairin ifadesiyle yüzlerce yıldır bir dolap misali dönen bu evrendeki yıldızların dahi buna benzer bir bela görmediği bir olaydır:

“Görmemiş dīde-i encüm buña mānend belā

Çok zamandır tolaşur çerh mişāl-i dolāb” (B. 27)

(Çok zamandır dönme dolap misali dolaşıp duran gökyüzündeki yıldızlar böylesi bir bela görmemiştir.)

Maksût bölümü ile dua bölümü arasında bir geçiş beyti olan yirmi dokuzuncu beyitte ise şair, insanların başına gelen bela ve musibetlerin müsebbibinin yine insan olduğu ifade edilmiştir:

“Hāşılı bunca kazāyāya dūcār oldığımız

Keşret-i ma‘şiyet ü fişk u fücūr u eznāb” (B. 29)

(Sözün özü bunca sıkıntıya düşmemizin nedeni günahın, isyanın ve ahlaksızlığın çokluğudur.)

Şair, sonraki beyitlerde insanları duaya ve tövbeye davet ederek onları doğru yola yönlendirmiş ve aslında bunu, sıkıntılardan kurtulmak için bir vasita olarak görmüştür. Çünkü Allah tövbe edenleri bağışlayandır:

“Geliñ ey zümre-i İslām niyāz-ı Hāķķ idüb

Ṭutalım şıdķ u hulūş ile hemān rāh-ı şavāb” (B. 30)

(Ey Müslümanlar, gelin Allah'a dualar edip ihlasla, sadakatle hemen doğru yolu tutalım.)

“Ṭutıcak şıdķ ile elbette tañķ-i Hāķķı

Oluruz vāşıl-ı me‘mulle me‘mün-ı ‘ıķāb” (B. 31)

(Elbette doğruluk ile Hakk'ın yolunu tutacak olursak arzularımıza ulaşip tehlikelerden, korkulardan emin oluruz.)

“Sâlik-i şâh-reh-i Hağ olalım bi’l-cümle

Ğafarallahu limen tâ be minezzenb ü tãb” (B. 36)

(Cümlemiz Hakk’ın selamet yolunun yolcusu olalım, zira Allah tövbe edenleri bağışlar.)

Manzumenin son beyti olaya, tarihin düşürüldüğü beyittir. Beyitte de ifade edildiği üzere olaya tarih türlerinden tam tarih ile tarih düşürülmüştür. Beytin ikinci mısraındaki bütün harfler ebcet alfabesindeki sayı değerleri dikkate alınarak toplandığında olayın hicri takvime göre meydana geldiği yıl olan 1237 tarihi tespit edilmektedir ki bu da miladi takvime göre 1822 tarihini karşılamaktadır.

“Nâfi’â düşdi bu nev vağ ‘aya târih-i tamâm

‘Ayntabı bu gece zelzele kıldı bî-tãb” (B. 37)

(Nâfi’ bu yeni vakaya tam tarih düştü, Gaziantep’i bu gece zelzele yorgun bıraktı.)

Sonuç

İnsan hayatını ve toplumsal yaşamı derinden etkileyen doğal afetlerden birisi depremlerdir. Tarih boyunca geniş Osmanlı coğrafyası içerisinde coğrafi konumu sebebiyle pek çok deprem olmuş, bu felaketlerin sonucunda insan ve yaşadığı çevresi derinden etkilenmiştir. Pek çok insan bu felaketler sonucunda hayatını kaybetmiş, hatta kimi şehirler harabeye dönmüş, tarihten silinmiştir. Sonuçları ve etkileri uzun yıllar sürecek olan bu depremler, yaşandığı bölgede sosyoekonomik, kültürel, mimari, tarihî vb. yönlerden ciddi tahribatlara neden olmuşlar, iyileştirilmesi zor yaralar açmışlardır. Yine bu felaketler sırasında kaybedilen yaşamlar, felaketler sonrası yaşanan göçler, kıtlık ve salgın hastalıklar nedeniyle meydana gelen ölüm vakaları bölgenin nüfusunu da etkilemiştir. Osmanlı coğrafyasını etkileyen en büyük felaketlerden birisi 1822 Hatay depremidir. Bu deprem yukarıda belirtildiği üzere çok fazla can kaybına neden olmuş, deprem sonrası felaket bölgesinden başka bölgelere göçler yaşanmış, kıtlık ve salgın hastalıklar bölgede baş göstermiştir. Tarihî belgeler, sahada yazılmış bilimsel kaynaklar ve o dönemde bölgede bulunan devlet adamlarının ve seyyahların gözlemleri vasıtasıyla depreme ilişkin birçok bilgi elde edilebilmektedir. Fakat bu gibi felaketlerin bir de toplumsal ve insana dönük bir yüzü bulunmaktadır. Bu dikkatle 19. yy divan şairlerinden Gaziantep’li şair ve alim Nâfi’nin 1822 tarihli deprem üzerine kaleme aldığı manzume önem arz etmektedir. Şair Nâfi’yi, yazmış olduğu tarih manzumeleri dikkate alındığında bir tarih üstadı olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Tarih düşürme edebiyatımızda bir sanat olarak karşımıza çıkmaktadır ve edebiyat, matematik, tarih, sosyoloji gibi pek çok bilimin iç içe yer aldığı tarih düşürme sanatını icra eden sanatçının bu alanda mahir, sanatını icra etmede kabiliyetli olması gerekmektedir. Olayın sanatçı boyutunun diğer tarafında anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan okuyucunun da belirli bir birikime sahip olması önemlidir. Tarih düşürme sanatının şairlik boyutunda iyi bir gözlemci olarak karşımıza çıkan şair Nâfi’nin dönemindeki tarihî, siyasi, sosyal olaylara ya da gündelik yaşama kayıtsız kalmadığı bu konuları estetik bir zevkle yoğurarak şiirinin bir malzemesi haline getirdiği muhakkaktır.

Nâfi’nin *“Otuz Yeddi Târihinde Haleb ve Etrâfında Vâki’ Olan Zelzele-i ‘Azîme Ayıntabda Dahî Vâki’ Olmağın Anın Târihidir”* başlığıyla kaleme aldığı manzume, bu tarihî vakaya bizzat şahit olmuş bir şairin, şair hassasiyeti ile gözlemlediği bu olayı şairane bir üslupla kaleme alması ile oluşmuştur. Kaside nazım şeklinin özelliklerini taşıyan manzume tevhid, maksûd ve dua bölümlerinden oluşmaktadır.

Manzume tematik olarak değerlendirildiğinde çalışmanın giriş kısmında depreme dair verilen bilgilerle manzumedeki yer alan bilgilerin uygunluk taşıdığı, son beyitte düşürülen tarihin de depremin meydana geldiği tarih olan H. 1237/M. 1822 tarihine karşılık geldiği tespit edilmiştir. Hatta tarih söylemede mahir olan şairin manzumenin uzunluğu ile, ilgili olayın tarihine de bir göndermede bulunduğu dikkat çekmektedir. Olay, H. 1237 tarihinde meydana gelmiştir ve manzume de 37 beyitten oluşmaktadır. Manzumenin başlığında *“otuz yedi”* tarihinin zikredilmesi ile şairin tasarrufunda olan metnin uzunluğunun da 37 beyitten oluşması bir rastlantı olmasa gerekir. Bu bilgilerin dışında manzumeye asıl önem atfeden hususun, depremin insan ve insan üzerindeki etkileri olduğu kanaatine varılmıştır. İnsanların bir gecede canlarından olduğu, geride kalanların da kaybettiklerinin acısının yanı sıra evlerini, yurtlarını kaybettikleri, bir kısmının çadırlarda ikamet etmeye başladığı bir kısmının da mecburen göç ettiklerine değinen şair, kendisinin de diğer depremedeler gibi elinde avucunda bir şeyin kalmadığını ifade etmiş, hatta bunun için *“sıfrü’l-yed”* ifadesini kullanmıştır. Ayrıca depremin hissedildiği saha ve artçıların uzun süre devam ettiğine dair de tarihsel bilgilerle örtüşür bilgilerin verildiği tespit edilmiştir. Bu felaketten sadece insan değil tarihî önemi haiz camiler, köşkler, binalar da nasibini almıştır. Hatta manzumedeki zikredilenlere binaen 6 Şubat 2023 depreminde zarar gören Gaziantep Kalesi’nin iki yüz yıl önceki bu depremden de zarar gördüğü belirlenmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında, bir tarih manzumesi olan metnin sadece bir edebî metin olmanın ötesinde tarih, sosyoloji, psikoloji, mimari ve sanat tarihi gibi bilim alanlarını da etkileyecek ve destekleyecek bilgiler barındırdığı kanaatine varılmıştır.

**OTUZ YEDDİ TÂRİHİNDE HALEB VE ETRÂFINDA VÂKİ' OLAN ZELZELE-İ
'AẒİME 'AYINTABDA DAĞI VÂKİ' OLMAĞIN ANIN TÂRİHİDİR**

Fe' ilā tūn Fe' ilā tūn Fe' ilā tūn Fe' ilūn

Fā' ilā tūn Fa' lun

1 *Hāzret-i Kādīr ü Kayyūm u 'Azīz ü Vehhāb*

Ķābız ü Bāsıt [u] Zū'l-Batş [u] Ķaviyy ü Tevvāb

(Hazreti Kâdir, Kayyûm, Azîz, Vehhâb, Kâbız, Bâsıt, Zül-Batş, Kavi, Tevvâb.)

2 *'Ālem-i kevni iden ketm-i 'ademden ibdā'*

Ħüs-n-i tanzīm ile virmişdir aña revnaĶ u tāb

(Kâinatı yokluk aleminden var eden (Allah), güzel bir tanzim ile ona hoşluk ve letafet vermiştir.)

3 *Luţf u Ķahrını idüb biribirine tev'em*

Bendegān üzre gehī luţf ider gāh 'itāb

((O Allah ki) Lütuf ve kahrını birbirine eş edip kullarına gâh lütuf gâh azar eder.)

4 *Sāĥa-i luţf u 'ināyātına yoĶdur gāyet*

Şiddet ü Ķahrına da yoĶ raĶam [u] ĥadd ü ĥesāb

(O'nun lütuf ve ihsanına bir son yoktur. O'nun şiddet ve kahrına da bir sınır ve son yoktur.)

5 *Ķudret-i bāhire ile yaradub ekvānı*

Ķuvvet-i Ķahiresiyle daĶi eyler nā-yāb

((Allah) Apaçık bir kudret ile alemleri yaratıp kahreden kuvvetiyle de alemleri yok eder.)

6 *BaĶlamışdır seni lā yūs'el 'ammā yef'al*

Ķimseniñ ĥaddi degildir ki vire aña cevāb

(Allah lā yūs'el 'ammā yef'al hükmüyle seni baĶlamıştır. Kimsenin ona cevap vermek haddi değildir.)

7 *Ħükmi bir emre ta'alluĶ idiceĶ 'ālemde*

İder elbette anıñ ĥükmini icrā ĩcāb

(O'nun hükmü alemde bir emre taalluk edince elbette O'nun hükmünü icra etmek icap eder.)

8 *'Ādet-i cāriye-i Ħāzret-i ĦaĶdır bu kim*

Bir 'alāmetle ider Ķulları her dem irhāb

(Yüce Allah'ın adeti budur ki her zaman bir işaret ile kullarını korkutur.)

9 *Ya'ni ez-cümle bu nev-sāl-i pür-endūh içre*

N'oldı izn-i ĦaĶ ile diñle bu şehr-i 'Ayntāb

(Tıpkı bu hüzünlü yıl içerisinde Allah'ın izniyle Gaziantep şehrine olanlar gibi. Bu şehre ne olduğuna kulak ver.)

10 *Erba'a gicesi sa'at iki buçuĶda hemān*

Ķimi bī-dār idi ĥalĶıñ kimisi de der-ĥāb

(Dördüncü gece (çarşamba gecesini) yaklaşık saat iki buçukta Gaziantep halkının kimi uykuda idi kimisi de uyanık idi.)

11 *Muztarib oldu bu ecrām u zemīn bi'l-cümle*

Nitekim seyl-i revān içre olan cām-ı ĥabāb

(Yerde ve gökteki canlı-cansız bütün varlıklar coşkun akan sel suyunun üzerindeki hava kabarcıkları gibi çırpınıp durdu.)

12 *Ķāzab-ı ĥavf-ı Ħudāyı göriceĶ ĥavfindan*

Oldılar vālih ü ĥayrān Ķamu şeyĶ u şebāb

(Hüda'nın gazabına uğrama korkusuyla genç-yaşlı herkes, şaşırıldı kaldı.)

² Manzume, "Halime ÇavuşoĶlu, Nâfi Arab Tâhir Efendi-zâde'nin Hayatı, Edebî kişiliĶi ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin), [Yayımlanmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü], 2012. 416-420." künyeli çalışmadan alınmıştır.

³ "Allah, yaptıĶından sorumlu tutulamaz." Enbiya/23 (<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enbiya%C3%A2-suresi/2505/22-23-ayet-tefsiri>)

13 Hedm olub bir niçe ma' mureleri 'Ayntabn

Niçe biñ haneleri oldı ber-endāz-ı harāb

(Gaziantep'in nice bayındır yapıları yıkıldı, nice yapıları ise kullanılamaz hale geldi.)

14 Niçe ma' mūr kurū oldı harābe-müşrif

Ƙondı dihkân yerine tū ife-i büm u ğurūb

(Nice mamur köy harabeye döndü, ahalinin yerini baykuşlar ve kargalar aldı.)

15 H'āb-ı nāzı niçe meh-pāre-i nāzik bedeniñ

Ol şeb-i fire vü tār içre olub zīr-i turāb

(Nice nazik bedenli ay parçaları, naz uykusundayken o karanlık gecede toprağın altına geçti.)

16 Tābiş-i āteş-i Ƙahr u ğazabı Mevlāniñ

Ƙigerin eyledi çok kimseniñ ol şebde kebāb

(O gece, Mevlā'nın Ƙahr ve gazap ateşinin alevi çok kimsenin ciğerini kebab eyledi.)

17 'Ālemi ğarƘ idicek mevce-i fū fūn-ı belā

Eşk-i çeşm-i zu'afā eyledi dehri seyl-āb

(Bela tufanının dalgaları alemi ğarƘ edince ğariplerin gözyaşlarıyla dünya sel sularına ğarƘ oldu.)

18 Dağı çok mescid ile medrese vīrūn oldı

Ƙaldı cāyında anıñ var ise şimdi mihrūb

(Çok mescit ve medrese dahi viran oldu, geriye sadece var ise mihrapları kaldı.)

19 İki biñ sāl turan hısn-ı haşn-i Ƙal'a

Hedm olub cümle esāsıyla mişāl-i gurūb

(İki bin yıldır ayakta duran sapasağlam kale (Karga Kalesi), karga yuvası gibi temelinden yıkıldı.)

20 Çok mināre çaluben başını taşdan taşa

Şanki bir ejder-i medhūş iderdi pertāb

(Çok minare, başını taştan taşa vurup sanki dehşete kapılmış bir ejderha gibi yerinden oynadı.)

21 Niçe biñ haneleriñ geçdi zemīne saƘfi

Ber-hevā oldı niçe Ƙaşr da mānend-i seħāb

(Nice evlerin çatıları yerle bir oldu, nice köşkün başını (toz) bulutlar(ı) sardı.)

22 Ƙaldı şifrū'l-yed üşüb içre niçe şāhib-i māl

Şol günehkār gibi kim 'arz olunub aña hesāb

(Nice varlık sahiplerinin elleri, mahşer günü kendisine hesap sorulan bir günahkār gibi boş kaldı.)

23 Yalūnız belde-i 'Ayntāba degildir bu keder

Şehr-i Anṯākiye Killiz Haleb oldur yebāb

(Bu keder sadece Gaziantep beldesine değıl, (bu depremle) Antakya, Kilis, Halep de harap oldu.)

24 Münhedim oldı 'imāretleri ol beldenin

Ƙalmadı hiç ahālisine merci'le me'āb

(O beldenin bütün imaretleri harap oldu, ahalinin sığınacağı hiçbir yer kalmadı.)

25 Kimisi eyleyüb etrāf ile naşb-ı hıyām

Kimisi de idüben şayf u şitā içre şitāb

(Kimisi etrafa çadırlar kurdu kimisi de yaz kış demeden orayı terk etti.)

26 Cümleñ bu hareket şabr u sükūnun aldı

Ƙaldılar şubh u mesā zār ile mānend-i zubāb

(Bu hareket herkesin sabır ve sükunetini aldı, sinek gibi sabah akşam sızlanıp durdular.)

27 Görmemiş *dīde-i encüm buña mānend belā*

Çok zamandır tolaşur çerh mişāl-i dolāb

(Çok zamandır dönme dolap misali dolaşıp duran gökyüzündeki yıldızlar böylesi bir bela görmemiştir.)

28 İşbu yıl *zāhir olan vākı‘a-i ‘uzmādan*

Çalmadı zerre kadar hiç kuşūr-ı aḥbāb

(Bu yıl meydana gelen bu büyük olaydan dolayı dostlardan kimse kalmadı.)

29 *Hāşılı bunca kazāyā ya dūçār oldıgımız*

Keşret-i ma‘şiyet ü fişk u fücūr u eznāb

(Sözün özü bunca sıkıntıya düşmemizin nedeni günahın, isyanın ve ahlaksızlığın çokluğudur.)

30 *Geliñ ey zümre-i İslām niyāz-ı Hakk idüb*

Tutalım şıdık u ḥulūş ile hemān rāh-ı şavāb

(Ey Müslümanlar, gelin Allah’a dualar edip ihlasla, sadakatle hemen doğru yolu tutalım.)

31 *Tutıcağ şıdık ile elbette tañk-i Hakkı*

Oluruz vāşıl-ı me‘mulle me‘mūn-ı ‘ıķāb

(Elbette doğruluk ile Hakk’ın yolunu tutacak olursak arzularımıza ulaşip tehlikelerden, korkulardan emin oluruz.)

32 *Ey ki maşnū‘ı bu ecrām-ı zemīn-i süffī*

V’ey ki kudret ile mebdū‘ı olan seb‘-i kıbāb

(Ey suçluluk dünyasının yaratıcısı ve ey kudretiyle yedi kat semayı meydana getiren!)

33 *Hāzret-i faḥr-i cihān ḥürmetine yā Mevlā*

‘Afv u ğufiānıñla kıılma bizi ehl-i ‘azāb

(Ya Mevlā, cihanın övüncü Hz. Muhammed hürmetine bağışlayıcılığınla bizleri azap ehli eyleme.)

34 *Bir yaña tutdı cihānı ğazab u ḥışm-ı Hudā*

Bir yaña cümle ‘ibād üzre sitem buldı nişāb

(Cihanın bir yanını Huda’nın hışm ve gazabı tuttu bir yanında da bütün kullar üzerine sıkıntı, eziyet pay oldu.)

35 *Ser-be-ser cevır ü fesād ile to lunca dünyā*

Āteş-i fitne cihānı idüben isti‘āb

(Dünya baştan başa eziyet ve fenalık ile dolunca fitne ateşi her tarafı kaplar.)

36 *Sālik-i şāh-reh-i Hakk olalım bi’l-cümle*

Ġafarallahu limen tāb minezzenb ü tāb

(Cümlemiz Hakk’ın selamet yolunun yolcusu olalım, zira Allah tövbe edenleri bağışlar.)

37 *Nāfi‘ā düşdi bu nev vaķ‘aya tāriḥ-i tamām*

‘Ayntabı bu gece zelzele kııldı bī-tāb [1237]

(Nâfi’ bu yeni vakaya tam tarih düştü, Gaziantep’i bu gece zelzele yorgun bıraktı. [1822])

EK-1

او تو زید تر تاریخده حب و طرفنده واقع اولار زلزله عظیمه عینتاً بدو دخی واقع اولغون آنک یار کئید

حضرت قادر و قیوم و عزیز و دوتاب	قابض و باسط ذو البطش قوی و تواب
عالم کون ای دن کیم عدوت ابداع	حسن تنظیمه و بر مشدرا کاره نوق و تواب
لطف و قهرینی ایروب بری برینه توأم	بنده کان اوزره کهی لطف ایدرگاه عتاب
ساده لطف و عنایاتنه یوقدر غایت	شدت و قهرینه ده یوق رقم حد و حساب
قدرت باهره ابله بر ادوب اکوانی	قوت قاهره سیله دخی ایلر نایاب

بغلتشد

بغلتشد رستی لایسل عقی یفعل	کینه ک حدی دکدر که ویره اکه جواب
حکیم بر امره تعلق ایدر یکت عاملده	ایدرا بسته آنک حکمنی اجرا ایجاب
عادت جاریه حضرت حقدر بو کیم	بر علائمه ایدر قولدی هر دم ارباب
یعنی ارنجمله بو نوسا پراندوه ایچره	نولدی اذن حقه دکله بو شهر عینت
اربع کیمه سی ساعت ایلکی بو حقه	کیچی بیدار ایدی خلق کیم سیده دجواب
مضطرب اولدر بو اجرام زمین باجمده	نه کیم سیل روان ایچره اولار جام حساب
غضب خوف خدایه کوریک خوفدن	اولدیر واله حیران قوشیخ و شباب
هدم اولوب برینجه معموره لری عینت باک	قوزدی دهقان یرینه طائفه بوم و غراب
نیجه معمور قرا اولدی خرابه مشرف	نیجه بیک خانه لری اولدر بر انداز خواب
خواب نازی نیجه مپاره نازک بدنگ	اول شب تیره و تار ایچره اولوب زیر تراب
تاش آتش قهر و غضبی مولا ننگ	جدین ایلدی چوق کنگ او شبنده
عالمی غرق ایدر یکت موجه طوفان بلا	اشک چشم ضعف ایلدر دهری سید باب
دخی چوق مسجد اینه مدرسه و یران لوی	قالدی جاننده آنک وار ایشمه محراب
ایکی بیک ساک طوران حصن حصین قلعه	هدم مجنده سا سیده شاک کوراب
چوق ناره چالوبن پشتی طاشندن	صانکه بر ازور مد هوش ایدر در پر تاب

۸۷

پنجه بیک خانه اک کچدر زینه سقفی
 قالد صفر اید او شب یچره پنجه صاحب ماگ
 یا کز بلده عینت به دکدر بو کدر
 منهدم اولدر عمارتاری اول بلدانک
 کسی ایلوب اطرافده نصب خنام
 جمدنک بو حرکت صبر و سکون آدر
 کورمش دیده انجم بوکده مانند بلا
 ایش بو سبیل ظاهر اولدر واقعه عظمی دن
 حاصله بو کجه قضایا به دوچار اولدیغیز
 کلک ای زمره اسلام نیاز حق ایدوب
 طوبیج صدقه البته طریق حقیقی
 ای که مصنوعی بو اجرام زمین سفل
 حضرت فخر جهان حرمتینه یا مو لا
 بریکاطوتد جهان غضب خشم خدا
 سبر سر جور و فساد طوبیج دین

برهوا اولدر پنجه خضرده مانند سحاب
 شود کنه کار کبکی کیم عرض اولنوب که حساب
 شه زطایکه کلتیز حلب اولدر بیاب
 قالدت بیج اهل سینه رجعه ما ت
 مکیده ایدوبن صیف و شتایا پجره شتای
 قالدیر صبح و سارایه مانند ذباب
 چوق مانند طولاشدر چوق شای دولاب
 قالدیر ذره قدر بیج قصور اجاب
 کثرت تعیبت فسق و فحش اذتاب
 طوبیج صدق و خلوصیله همان راه صواب
 اولورز واصل مائولله مائون عتاب
 ویکه قدرت اینه بدو معنی اولدر شیبغ قیاب
 عفو و غفرانکله قیلمه بزی اهل عذاب
 بریکاجله عباد اوزره ستم بولدر نصیاب
 آتش فتنه جهان ایدوبن استیغاب

ساکت

ساکت شاهه حق اولدم باجمده
 غفر الله لمن تاب من الذنب وطاب
 نافع دوشدی بو نوو قعیه تاریخ تمام
 عینتایی بو کجه زلزله قیلمه بتاب

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has no financial support.

Kaynaklar

- Ahmet Cevdet Paşa. (1891). *Tarihi Cevdet*. 12. Matbaa-i Osmaniye: İstanbul.
- Ambraseys, N. N. (2009). *Earthquakes in The Eastern Mediterranean and the Middle East*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Barker, E. (1876). *Syria and Egypt Under the Last Five Sultans of Turkey-1*. London.
- Çakıcı, B. (2021). Medhiye Olmayan Kasideler ve Kasidenin Bölümlerine Bir Bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 71, 193-203. <https://doi.org/10.32925/tday.2021.59>
- Çavuşoğlu, H. (2012). *Nâfi Arab Tâhir Efendi-zâde'nin Hayatı, Edebî kişiliği ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.]
- Demirtaş, R., Erkmen, C. (2019). *Doğu Anadolu Fay Sistemi Deprem Etkinliği, Gelecek Deprem Potansiyeli*, *Research Gate*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24235.49449>
- Ekin, Ü. (2007). "1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 17, 29-50.
- Ersoy, Ş., (2003). Doğunun Kraliçesi Antioch Antakya'nın depremleri devam edecek mi? Antakya ve Osmaniye'nin Depremselliği ve Kentleşmeye Etkileri. 26-27 Haziran 2003. *TMMOB JMO 30. Yıl Etkinlikleri. Konferanslar Dizisi 1* (pp.19-37). Ankara, Turkey.
- Eldem, E.; Goffman, D. & Masters B. (2003). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*. Çev. S. Yalçın. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Knost, S. (2010). The Impact of the 1822 Earthquake on the Administration of Waqf in Aleppo. *Syria and Bilad al-Sham under Ottoman Rule*. Ed. Peter Slugged, Stefan Weber. Brill: Leiden. 293-305. https://doi.org/10.1163/9789004191044_016
- Robinson, G. (1837). *Three Years in the East: Being the substance of a journal written during a town and residence in Greece, Egypt, Palestine, Syria, and Turkey, in 1829-1830, 1831, and 1832*. London.
- Vogt, J. (2001). "Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik, Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler". *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*. Ed. E. Zachariadou. Çev. G. Çağalı Güven & S. Öztürk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 13-59. <http://www.kilis.gov.tr/kurumlar/kilis.gov.tr/DigerDosyalar/Tarihce/kiliste-16yyda-iktisadi-ve-sosyal-hayat.pdf> E.T. 17.10.2023
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Enbiy%C3%A2-suresi/2505/22-23-ayet-tefsiri> E.T. 15.10.2023.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

BOA, HAT, 534-26272-C; BOA, HAT, 534-26272-D

Structured Abstract

Earthquakes, which deeply affect human life, are natural disasters that have been effective in many regions of the world at various periods of history. Due to its location in the vast Ottoman geography, earthquakes have occurred in many regions for centuries, and the great destructions resulting from these disasters have left deep scars on people and their environment. One of these earthquakes was the great earthquake centered in Aleppo-Hatay in 1822. In this study, the chronogram written by Nâfi, one of the poets from Gaziantep of the period, on the 1822 Hatay earthquake was taken as basis and the effects of the earthquake on the people of the period and their environment were tried to be touched upon in the light of historical and scientific sources regarding the earthquake. The study consists of three parts.

In the introduction, part of the study, evaluations of the 1822 Hatay earthquake are included in the light of historical and scientific sources. In historical sources and relevant academic studies, there is information about the intensity of this earthquake, the losses and destruction it caused, and the area where it was felt. Information about this earthquake, which is described in the sources as the biggest earthquake of the last five hundred years, is included not only in historical and scientific sources but also in texts that convey the observations of local and foreign statesmen and travelers of the period who were on duty in the region at that time. In these sources, not only the time of the earthquake, the region where it occurred, and its destructiveness are mentioned; Attention was also drawn to the material and spiritual effects of the earthquake on the people of the region. In these observational and scientific sources, attention is generally drawn to the effects of the 1822 earthquake around Aleppo and Hatay. In addition to this information, it was mentioned that the earthquake was felt in a wide geography, from Cyprus to Gaza and even to the Black Sea coast, and serious damage occurred in most of these regions. Scientific data shows that approximately 20,000 people died and the same number of people were injured in this earthquake, which was felt over a wide area. Documents reveal that, in addition to deaths, the earthquake also caused socioeconomic, demographic, cultural, architectural, and historical destruction that would last for years in the regions where it was felt strongly. People who survived in the region after the earthquake experienced serious difficulties in sheltering and sustaining life, in addition to experiencing the pain of their relatives. Some of them migrated from their hometowns, while others tried to continue their lives in tents and gardens. Apart from Hatay and Aleppo, where the severe consequences of the earthquake were experienced, there is limited information in the sources about other regions. Gaziantep is one of the cities that felt the earthquake strongly. There is information about the damage and losses suffered by Gaziantep after the earthquake in Ottoman archive documents and various scientific studies. This information is important in that it coincides with the information given in the text to be discussed in the study. Because the chronogram discussed in the study is a poem written specifically for Gaziantep. According to the recorded information, many historical buildings in the city were destroyed and houses, mansions, mosques, and madrasas turned into ruins due to the earthquake. In addition to material losses, studies have recorded that many children, women, and men living in the city lost their lives.

In the second part of the study, the historical text dealing with the 1822 Hatay earthquake specifically in Gaziantep was evaluated. Chronograms contain the dates deduced through abjad calculation for births, deaths, marriages and weddings, construction and repair of buildings such as palaces, inns, baths, mosques, madrasahs, fountains, rank and appointments, wars and victories, social and political events, and natural disasters. They are defined as literary genres. Nâfi, one of the 19th-century Divan literature poets, is a poet skilled in writing chronograms and he included many historical poems about social, political, historical, and daily life in his Divan. One of these poems is the poem titled "Otuz Yeddi Târihinde Haleb ve Etrâfında Vâki' Olan Zelzele-i 'Azîme Ayıntabda Dahı Vâki' Olmanın Anın Târihidir". In this poem, the poet gives information that is compatible with the information in historical and scientific sources and focuses on the person who experienced the earthquake and his environment in a poetic sense. The poem is written in verse form and consists of three parts. The first part of the poem is the tawhid, followed by the purpose and the last part is the prayer part. The first part of the poem, the tawhid section, is the section where the existence, unity, and majesty of Allah are explained. In this introduction, the poet introduces the main topic by mentioning that God will test people with various tests. The second part of the poem contains information about the earthquake moment and its aftermath, which the poet himself experienced. While the poet expressed his feelings about the incident in a poetic style, he also included realistic observations from time to time. In addition to the information given specifically for Gaziantep, the poet mentioned that the earthquake affected a very wide area, especially when he drew attention to the losses in the cities of Antakya, Aleppo, and Kilis. It is stated that the earthquake felt in this wide geography turned Gaziantep into ruins, as well as the material losses and the extent to which it affected the people of the region is mentioned in a poetic style. The poet, who was caught in Gaziantep, where he experienced the earthquake, conveyed what happened from the perspective of an observer. According to the poet, even the sky that has been revolving for hundreds of years and the stars shining in it have never witnessed such a disaster. So much so that all the buildings were destroyed and the people living in the region were left with nothing. Some of them shouldered their pain and migrated to other lands, while others were left homeless or homeless on the streets in their hometowns. In the prayer section, which is the third part of the poem, advice was given to the people of the region who experienced these disasters and people were invited to prayer and repentance. Because the poet mentioned that this event was a test for people.

The third part of the study includes how historical information and information obtained from the poem overlap. In light of the studies on the poem, it was concluded that the text, which is a chronogram, is not only literary, but also contains information that will affect and support scientific fields such as history, sociology, psychology, architecture, and art history. How a historical event is reflected through the eyes of a poet and the effects of the earthquake on people and their environment have been revealed through the study conducted in light of the information obtained.